

mia statuerat, docet, nimirum in causa adulterii solvi quidem coniugium quoad torum victumque, nulla vero ratione quoad vinculum, quod etiam hoc in casu perseverat (40).

Ex his animadversionibus facile nunc est sensum assequi illorum verborum, quibus adversarii omnes innituntur, ut Tertullianum ad suas partes pertrahant, scilicet: *Dico illum (Christum) conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem*, perinde ac si Tertullianus illud *conditionaliter* usurpasset ad significandum *sub conditione* adulterii Christum divortium permisit; ast illa *conditio* ad solam dimissionem referri debet, non autem ad facultatem ducendi aliam uxorem, ut patet ex textu, quem immediate profert sine ulla clausula; sic etiam intelligimus, quo sensu ipse dixerit, *illicite dimissam proindimissa ducens, adulter est*, nempe *illegitime*, non modo, prout iam innuimus, ratione usus loquendi, qui tunc temporis obtinebat, sed insuper ex contextu; siquidem subdit Tertullianus:

(40) Atque hic castiganda est temeritas simul et inscitia Caroli Calvi, professoris emeriti in academia Ticinensi, propugnatoris divortiorum, dum in op. *Ricerche sul divorzio fra christiani*. Pavia 1790. scribere non dubitavit: « Che Tertulliano in questa testimonianza (lib. IV. *Contr. Marc.* c. 54. » ammetta l'adulterio come la sola ed unica eccezione della legge vietante il » divorzio, non è possibile il dubitarne, (ita ipse ex tripode). Non è però men » vero, che egli abbia cangiato opinione dopo di aver cangiato religione. Ciò » apparisce dal libro da lui scritto *sulla monogamia*. Ma dappoichè egli stesso » dichiara in quest'opera di non proporre, nè di sostenere altra dottrina fuor » chè quella del suo seduttore Montano, *io non capisco con qual coraggio l'è » ditore Pamelio e la maggior parte de' nostri teologi contendano eludere » l'autorità di Tertulliano cattolico, opponendo la contraria di Tertulliano » eretico.* » Ast eruditus vir ignoravit libros contra Marcionem a Tertulliano exaratos fuisse, cum iam Montanista esset effectus. En verba ipsius Tertulliani quae habentur lib. 1. *Contr. Marc.* cap. XXIX. quibus se et Montanistam et Montani doctrinae propugnatorem profitetur: « Sed et si nubendi iam mo- » dus ponitur, quem quidem *apud nos* (Montanistas) *spiritualis ratio, Para- » cleto auctore, defendit, unum in fide matrimonium praescribens.* »

Sed quod magis mireris est, eius antesignanum hac in sententia Launoium, in op. cit. *De regia etc.* loc. cit. inniti Tertulliani auctoritati ex libro *De monogamia* ad suam sententiam de dissolubilitate vinculi conjugalis ob adulterium tuendam. Quam praeclare eiusmodi auctores inter se conveniunt!

manet enim matrimonium, quod non rite diremptum est; atque, ut loquitur in libro *De monogamia*: *Nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit*. Sic ex dictis patet, immerito adversarios urgere adducta verba: *Manet enim matrimonium, quod non rite diremptum est*, ex quibus ipsi inferri vellent ex Tertulliano non manere matrimonium, quod rite fuerit diremptum; rite autem tunc seu legitime dirimi ob adulterium. Immerito, inquam, haec urgentur, et contra apertam Tertulliani mentem, qui hoc in loco de exceptione adulterii, de qua apud Matthaenum, necdum mentionem iniecerat, sed adhuc instabat textui Lucae, ut ostenderet adulterium patrari ab eo, qui *illicite dimissam pro indimissa ducens, adulter est*, quibus immediate subdit: *manet enim matrimonium, quod non rite diremptum est*, seu quod solutum tantummodo est quoad torum et habitationem; hoc vero confirmatur ex insequentibus eius verbis: *manente matrimonio, nubere adulterium est*.

Si itaque Tertullianus quoties de matrimonio locutus est, toties illud insolubile, seu ut ipse ait, *individuum* praedicat; si unicam dimissionis causam assignat, nimirum adulterium, propter quod dimissione etiam secuta, inculcat permanere coniugium; si insuper, cum haec scriberet, iam erat Montanista effectus, adeoque contendit neque post mortem posse iterari nuptias, mirum profecto est velle contra apertissimam eius mentem et doctrinam Tertullianum proferre tanquam approbantem matrimonium, quod post alterutrius coniugis adulterium contraheretur (41). Quapropter omnibus rite perpensis, merito

(41) Quae cum ita se habeant, mirari subest, quomodo Io. Gerhardus loc. cit. § 379. in medium allato testimonio ex lib. IV. Tertulliani contra Marcionem c. 54. a nobis discusso, scribere potuerit: « Huius dicti tanta est evidentia, ut Sixtus Senensis lib. VI. Biblioth. adnot. 81. pag. 463. Tertullianum referat in » classem eorum, qui *certa et indubitata adsertione utriusque repudii, hoc est » a contubernio et a connubio, licentiam probarunt.* » Porro Sixtus Senensis non tamen ex propria sententia, quae hic afferuntur protulit, et quidem non sine magna haesitatione, ut eum legenti patebit. Non igitur *ea evidentia* per motus est, quam ei Gerhardus affingit.

nos eum inter testes et assertores locupletissimos catholicae doctrinae de indissolubilitate coniugii in lege evangelica adnumeramus.

Nunc tandem addo non solum Tertullianum, sed vel ipsum Marcionem testem esse doctrinae in Ecclesia receptae, quam propugnamus. Nam si Marcion Christum Moïsi contrarium effert ex eo capite, quod Christus prohibuerit, quod Moïses concesserat, scilicet perfectum repudium; ergo pro certo habuit doctrinam hanc ab Ecclesia catholica teneri ac doceri; secus enim nunquam potuisset inter se Christum et Moïsem committere, siquidem ambo eandem facultatem Dei cultoribus dedissent, scilicet aliam post divortium ducendi uxorem, priore dimissa ob adulterii causam; imo longe magis progressus fuisset Christus, qui illo in casu permisisset divortium, in quo iuxta Moïsem fuissent morte mulctandi delinquentes.

§ V.

De Clemente Alexandrino.

Doctrinae catholicae assertorem pariter ac testem se praebet Clemens Alex. qui sensum exponit clausulae exceptionalis apud Matthaëum, dum eam ad separationem coarctat quoad torum ob adulterii flagitium indissolubili permanente coniugii vinculo. Sic enim scribit lib. II. *Stromat.* cap. XXIII. « Quod autem » consultit Scriptura uxorem ducere, et nec a coniugio *unquam* » *permittit discedere*, legem aperte constituit: *Non dimittes* » *uxorem praeterquam propter fornicationem* (42). Adulterium » autem existimat coniungi matrimonio, vivo altero ex separatis.... Qui autem dimissam accipit uxorem moechatur, inquit: » *Si quis enim dimiserit uxorem, moechatur ipsam*, hoc est, » cogit eam moechari. Non solum autem qui dimisit, est eius » causa, sed etiam qui eam suscepit, praebens mulieri peccandi » occasionem: si enim non suscipiat, revertetur ad virum. Quid

(42) Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας. Quibus patet, Clementem allegasse Christi verba cum particula *εἰ* secus ac vellent nonnulli critici biblici recentiores.

» vero Lex? ut reprimat ad vitia propensionem, iubet de medio » tolli eam, quae adulterata et adulterii fuerit convicta: sicut autem » fuerit uxor sacerdotis, iubet eam igni tradi. Obruitur autem » adulter quoque lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis. Neque vero Lex cum Evangelio pugnat, » sed ei consentit: quidni enim cum sit utriusque unus suppetitor Dominus? Quae enim est fornicata, vivit quidem peccato, » mortua est mandatis: quae autem ducta est poenitentia, sed » ut quae sit regenerata per vitae conversionem, habet vitae » regenerationem, mortua quidem vetere fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quae genita est per poenitentiam (43).

Ideo vero integrum licet prolixum exscripsi testimonium, quia plura in eo sunt, quae ad rem nostram apprime colligamus oportet. Ex eo enim constat 1. Scripturam, novi scilicet foederis, nunquam permittere, ut coniugium libere initum dissolvatur, imo id lege vetari; 2. clausulam exceptionalem de fornicatione intelligendam esse de sola separatione coniugum sine diremptione coniugii, alioquin non foret adulter, quicumque dimissam duxerit, secus ac Clemens absolute affirmet; 3. adulteram dimissam ac poenitentem ad *virum* suum posse reverti, adeoque per dimissionem non solvi matrimonium, alioquin non posset amplius ille, a quo dimissa est, vocari *vir suus* seu maritus; 4. hoc intercedere inter Legem et Evangelium discrimen, quod per Legem morte reali deberet adultera plecti; contra vero in Evangelio utpote mitiori, solum morte spirituali ac mystica per poenitentiam, ut sic possit ad virum suum reverti, ab eoque recipi; 5. haud posse, altero ex coniugibus vivente, ad novas nuptias aditum patere.

Haec adeo perspicua sunt in allato textu, ut mirum videri debeat, quomodo Launoïus (44) eiusque asseclae potuerint Clementem Alex. inter assertores dissolubilitatis connubii propter adul-

(43) Ed. Paris. 1641. pag. 424 seq.

(44) Op. cit. *De regia etc.* pag. 826.

terium afferre. Unica ratio, quae eos movit ad ita se gerendum, est, quod ipse alleget textum Matthaei, pro certo assumentes, Christum fuisse ibidem de plena dissolutione locutum: quod tamen falso ab iis assumi ostendimus.

Possem alia eiusdem Clementis testimonia urgere, quae in idem conspirant, verum his praetermissis satis mihi erit, ea quae in insequente lib. III. Stromat. cap. VI. habet, in medium afferre, ubi scilicet scribit: « Hic ipse Dominus dicit: *Quod Deus coniunxit homo non separet...* Illud autem: *Non omnes capiunt verbum hoc; et sunt eunuchi, qui sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui castrati sunt ab hominibus: et sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum coelorum. Qui potest capere capiat:* nesciunt quod, postquam de divortio esset locutus, cum quidam rogassent, si sic sit causa uxoris, non expedit homini uxorem ducere, tunc dixit Dominus: *Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est.* Hoc autem qui rogabant, volebant ex eo scire, an, uxore damnata et eiecta propter fornicationem, concedat aliam ducere. Aiunt autem athletas quoque non paucos abstinere a venere, propter exercitationem corporis continentes. Quare nec castitas est bonum et ex virtute, nisi fiat propter dilectionem in Deum... Idem autem (apostolus Paulus) illa quoque scribit: *Alligatus es uxori, ne quaeras solutionem. Solutus es ab uxore, ne quaeras uxorem* (45). »

Animadvertendum porro est, Clementem hic totum esse in vindicanda nuptiarum honestate et sanctitate adversus haereticos illius aetatis illas uti turpes traducentes, non ideo propterea dixisse Christum sciscitantibus: *an uxore damnata et eiecta propter fornicationem concedat aliam ducere*, id concedere; sed potius exinde laudandi vitam continentem occasionem sumit, contrarium omnino supponens, et hac de causa adducit Christi oraculum: *Quod Deus coniunxit homo non separet*, et verba Apostoli *Alligatus es uxori etc.*; » ac illustrat exemplo eorum, qui

(45) Ed. cit. pag. 446. 447. et in ed. Oxoniens. tom. I. pag. 554.

variis de causis continentiam professi sunt, ut hac ratione insinuet separatos coniuges haud debere gravate ferre continentiae institutum ac necessitatem, quando tot alii ipsum servant, non quidem ex Dei dilectione, sed ex motivis humanis.

Quum vero, qui sibi vindicant Clementem Alex. nil aliud afferant ex eo nisi textum, in quo Matthaei clausula continetur, nec nisi timide cunctanterque, argumento est non dubio auctorem hunc inter praeclariores doctrinae catholicae testes et assertores esse recensendum (46).

§. VI.

De Origene.

Eandem quam Clemens eiusdem discipulus Origenes consecutus est doctrinam circa absolutam coniugii christiani indissolubilitatem, etiam interveniente adulterii flagitio. Nam prius ipse dispescit, quae spectant ad dimissionem uxoris quacumque ex causa, deinde exponit, quae attingunt libellum repudii. De prima quaestione affirmat, non licere nisi ex causa fornicationis uxorem dimittere ad mentem Salvatoris; de altera, quae propius attingit rem nostram, ita disserit, ut nihil desiderari sinat circa catholicam doctrinam.

Sic enim scribit tom. XIV. in Matth. « Propter Scripturae verba, haec quoque insuper dicenda sunt, latas fuisse quasdam leges, non quasi praestantia aliqua et excellentia praeditas, sed quasi ad eorem, qui subditi sunt, infirmitatem accommodatas et compositas; nam aliquid eiusmodi his verbis significatur: *Moses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras;* praecipua autem legis propter duritiam cordis latae, et praestantissima pars in istis proponitur: *Ab initio autem non fuit sic.* Et in novo quidem testamento quaedam horum instar sancita sunt: *Quoniam Moses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras;* nam quasi pro cordis eorum duritie id infir-

(46) Sane nec Sixtus Senensis, nec Moshemius, nec Calvi quidpiam mussitant circa Clementem Alex. cuius auctoritatem praetermittunt.

» mitatis gratia scriptum est : *Propter fornicationem autem unus-*
 » *quisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum ha-*
 » *beat* : et illud : *Uxori vir debitum reddat ; similiter autem et*
 » *uxor viro*. His itaque subiungitur : *Hoc autem dico secundum*
 » *indulgentiam, non secundum imperium*. Quin et illud : *Mulier*
 » *alligata est quanto ; tempore vir eius vivit : quod si dormierit*
 » *vir eius, liberata est, cui vult nubat, tantum in Domino*, pro du-
 » ritie cordis et infirmitate apud Paulum nobis potiora dona sec-
 » tari, et beatiores effici nolentibus dictum est. Iam vero contra
 » Scripturae legem, mulieri vivente viro nubere quidam eccle-
 » siae rectores permiserunt, agentes contra id, quod scriptum est,
 » in quo sic habetur : *Mulier alligata est, quanto tempore vir*
 » *eius vivit*, et contra illud : *Igitur vivente viro mulier vocabitur*
 » *adultera, si fuerit cum alio viro* ; non omnino tamen sine ra-
 » tione, haec enim contra legem initio latam et scriptam, ad vi-
 » tanda peiora, alieno arbitrio morem gerentes eos permisisse
 » verisimile est. »

« Dicit vero fortasse Iudaicus quispiam vir ex iis, qui Sospita-
 » toris nostri doctrinae refragari audent, Iesum ipsum, cum
 » dixit : *Omnis, qui dimiserit uxorem suam excepta fornicatio-*
 » *nis causa, facit eam moechari*, repudiandae uxoris potestatem
 » fecisse haud secus ac Moysen, quem pro duritie cordis populi
 » legem tulisse dixit : et illud : *Quia foeditatem in ea invenit, idem*
 » esse dicet ac fornicationis causam, propter quam iure mulier a
 » viro repudiari possit : verum huic respondendum est, etiamsi
 » ex legis mandato mulier adulterii rea lapidibus necanda sit,
 » non ita foeditatem esse intelligendam ; nec enim propter adulte-
 » rium, vel similem aliquam turpitudinem libellus repudii scri-
 » bendus est, et coniugi in manus tradendus ; sed quodlibet for-
 » sitan peccatum, foeditatem nuncupasse Moysen, quod si a vi-
 » ro deprehensum erit in uxore, quae gratiam coram viro non
 » inveniat, libellus repudii scribitur, et e viri domo emittitur ;
 » *Ab initio autem non fuit sic*. Tum vero deinde Servator nos-
 » ter haudquaquam connubii solvendi propter ullum aliud
 » flagitium facultatem concedens, quam solam fornicationem in

» uxore deprehensam, sic ait : *Omnis qui dimiserit uxorem*
 » *suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari*. Quaeri
 » autem potest an uxorem repudiare non liceat, nisi in adul-
 » terio deprehensa sit, verbi gratia, propter veneficium, vel
 » quod infantem ab utroque genitum, viro peregre profecto, in-
 » terfecerit, vel ob aliam quamlibet caedem : quin et si adulterii
 » quidem insons viri domum clam diripuisse et expilasse ani-
 » madversa sit, rogaverit aliquis an eiusmodi uxorem ex aequo
 » et bono repudiabit, utpote vetante Servatore, ne quis excepta
 » fornicationis causa, uxorem suam repudiet ; utrobique enim
 » aliquod apparet absurdum, quod an revera absurdum sit
 » ignoro ; tanta enim pati et tolerare flagitia, quae adulterio
 » et scortatione peiora censeriqueant, plane a ratione videbitur
 » esse alienum ; rursus contra Servatoris praecepta agere,
 » nemo est quin impium esse confiteatur. Ac proinde in animo
 » meo id disputo, cur nam non dixit : *Nemo uxorem excepta*
 » *fornicationis causa repudiet* ; at ait : *Qui dimiserit uxorem,*
 » *excepta fornicationis causa, facit eam moechari* ; qui enim
 » uxorem adulterii minime ream repudiat, quantum in se est,
 » ansam ei adulterandi praebere, nullus est qui inficias eat ;
 » nam *si vivente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro*,
 » et repudiata ea occasionem illi dat iterum nubendi, per id
 » efficit sane ut adultera sit ; at quae in veneficio oppressa est, vel
 » caedem patravit, dimittere, utrum excusationem habeat necne,
 » ipse disquires : nam praeter repudium alias etiam multas adul-
 » terandi causas uxori vir potest praebere, maiorem puta quam
 » par sit, ei licentiam concedens quaecumque vult agendi, et
 » cum quibus libitum fuerit viris amicitiam contrahendi ; nam
 » virorum simplicitas uxores saepe numero in huiusmodi pec-
 » cata inducit : at utrum talibus viris in eiusmodi casibus sit
 » necne sui excusandi locus, id super quaestionibus hoc loco
 » propositis diligenter a te investigatum declarabis. Is quoque,
 » qui uxore abstinet, efficit saepe ut adulterium committat, cum
 » eius libidinem non explet, etiamsi maioris sanctimoniae, vel
 » castitatis specie ductus id faciat : et is fortasse maiori reprehen-

» sione dignus est, qui, quantum penes se est, efficit ut moeche-
 » tur libidinem eius non explens, quam qui sine causa stupri,
 » sed propter veneficum, vel caedem, aut gravius aliquod faci-
 » nus eam repudiavit. Quemadmodum autem adultera est uxor,
 » etiamsi viro alteri nupta videatur, priore etiamnum vivo; ita
 » et virum repudiatam duxisse visum, non tam ipsius maritum,
 » quam adulterum esse dicendum, a Servatore nostro demon-
 » stratum est (47). »

Nunc vero integrum hunc tractum analytice expendentes, ex eo
 deprehendimus, quod Origenes 1. ex praestituta paulo ante perpe-
 tua coniugii christiani indissolubilitate Salvatoris verbis: *Quod
 Deus coniunxit, homo non separet*, pergat occurrere illi exceptioni,
 quae petitur ex Moysis constitutione de libello repudii, quam im-
 perfectam esse decernit, neque datam nisi ob duritiam cordis,
 seu infirmitatem, prout et in novo Testamento nonnulla pariter
 ob idem motivum indulta sunt, quaeque enumerat; 2. hoc semo-
 to obstaculo, illos reprehendit arguitque episcopos, qui *contra
 Scripturae legem, mulieri, vivente viro, nubere permiserint*, ad-
 ductis ad id Pauli sententiis: *Mulier alligata est, quanto tempore
 vir eius vivit; et, vivente viro, mulier vocabitur adultera, si
 fuerit cum alio viro*, idque indefinite, nempe utique quacumque
 ex causa, adeoque etiam ob fornicationem dimissa; 3. Iudaizan-
 tem quemdam inducit, qui clausulam exceptionalem *nisi forni-
 cationis causa* obiciat, perinde ac si idem ea significetur, quod
 Moyses in lege dixit *foeditatem*, qua permittebatur repudium;
 solvit vero objectionem ostendens Moysem voce illa minime *adul-
 terium* designasse, sed aliud quodcumque vitium, quo mulier
 non invenerit gratiam penes virum suum; 4. cum vero ab initio
 sic non fuerit, Christus ad unam fornicationis causam legitimam
 dimittendae uxoris facultatem coarctavit; 5. post haec, varios
 casus problematice proponit, ob quos videretur posse iure dimitti
 uxorem, et in quibus praerberet vir uxori ansam adulterandi: 6.
 concludit, quaecumque demum sint aut esse credantur causae

(47) Opp. ed. De la Rue tom. III. pag. 646-649. n. 25. et 24.

iustae, ob quas vir possit dimittere uxorem suam, etiam adulte-
 rio graviores, fore semper adulteram mulierem illam, quae cum
 dimissa fuerit, alteri viro nupserit, vivo adhuc priore, a quo
 dimissa est.

Ex his patet, Origenem ceu thesin firmam inconcussamque
 constituisse, indissolubile prorsus esse in lege christiana matri-
 monii vinculum, ita ut si uxor quacumque demum de causa di-
 missa cum alio se copulaverit, ream se adulterii constituat. Ex
 hoc principio incipit, eoque pariter universam suam disceptatio-
 nem concludit. Ac proinde, quod consequens est, neque per alias
 causas quascumque, neque per fornicationem dissolvi quoad
 vinculum coniugium, sed solum quoad torum et cohabitationem
 seiungi coniuges posse, Origenes constituit. Quocirca merito Ori-
 genem inter assertores ac testes locupletissimos pariter adnume-
 ramus catholicae doctrinae in hac quaestione.

Quid ad haec adversarii? Iamdiu Erasmus contendit, Origenem
 eos solos damnasse, qui Iudaeorum more alias ob causas quam-
 vis leves dimitterent uxorem suam ad aliam ducendam praeter
 unicam fornicationis causam a Christo assignatam (48). Tourne-
 lyus anceps haeret, ac iuxta ipsum Origenes videtur tria ad-
 struere 1. Licere in nova lege propter adulterium dimittere uxo-
 rem, prout licebat in lege Mosaica propter foeditatem, adeoque
 per plenam coniugii dissolutionem; 2. ambigere num ob venefi-
 cium aliaque flagitia possit in nova lege uxor dimitti; quod qui-
 dem dubium nullum habuisset locum, si ipse de sola dimissione
 quoad torum et habitationem locutus esset; 3. docere, eum qui
 praeter adulterium uxorem dimittit, illam coniicere in occasio-
 nem peccandi, atque idcirco supponere uxorem ob adulterium
 dimissam posse alteri nubere (49). Alii censent, Origenem nomi-
 ne *legis* significasse *consilium*, illosque episcopos reprehendisse,
 quod alias ob causas, quam ob adulterium, permiserint repudia-

(48) In annot. ad I. Epist. Corinth. cap. VII. Opp. ed. cit. tom. VI. p. 695
 Neque ab Erasmo abludit Calvi, qui eandem exceptionem adoptat.

(49) *Prælect. theolog. De matrim.* cap. V. sect. 4. Concl. arg. II.

tis uxoribus iterum nubere (50); quod alii, paucis mutatis verbis, repetunt (51).

Ast perperam; si enim Origenes, ut contendit Erasmus, ea sola de causa reprehendisset episcopos illos, quod ob alias causas praeter adulterium dimissis mulieribus permiserint alia inire coniugia, non protulisset verba Apostoli adversus illos utpote agentes *contra Scripturae legem*, qua alligata viro mulier est, *quanto tempore vir eius vivit*, ac adultera denunciatur, quae *vivente viro fuerit cum alio viro*. Nec obest, quod Origenes Iudaico viro obiicienti idem Christum permisisse, quod permiserat Moyses, responderit Christum ob solam fornicationem, Moysen vero ob quodcumque aliud flagitium praeter adulterium concessisse libellum repudii; quasi nempe ex mente Origenis Christus solutionem coniugii quoad vinculum permiserit ad eum modum, quo Moyses illam concesserat ob alios sive physicos sive morales defectus. Nam cum praemiserit, sola viri morte mulierem liberam effici ad alias ineundas nuptias, adducens testimonium Apostoli; cumque episcopos dixerit egisse contra Scripturae legem ex eo, quod permiserint vivente adhuc viro mulieribus nubere alteri viro; cum denique ingeminaverit Christi effatum *ab initio non fuit sic*, fieri nequit, ut Origenes comparaverit, seu potius aequaverit facultatem a Christo datam dimittendi uxorem in *causa fornicationis* cum facultate concessa a Moyse ob *foeditatem* dissolvendi coniugium quoad vinculum. Restat igitur ut comparaverit tantum quoad dimissionem, seu divortium a toro et cohabitatione, alioquin sibi haud constitisset. Hinc dicamus necesse est, Origenem parallelismum haud instituisse circa *effectus divortii* concessi a Moyse et a Christo, sed solum inter *causas divortii*, quae *plures* constitutae a Moyse fuerant, *unica* vero a Christo Domino. Sic omnia componuntur ac optime cohaerent.

Atque hac ratione iam solutum pariter est dubium primum, quo anceps factus est Tournelyus.

(50) Ita auct. op. Germ. *Harmonia legum civilium Bavaricar. indulgentium divortia cum sac. Scriptura et tradit.* Bamberg. 1819. pag. 18 seqq.

(51) Uti Socher in op. Germ. *De divortio in regnis catholicis.* Landshut 1814. pag. 125-156.

Ad alterum vero dubium petitum ex eo, quod Origenes ancipitem se praebuerit quoad alias causas faciendi divortium, cuiusmodi sunt veneficium aliaque flagitia, quod, aiunt, locum habere non posset, si ipse de sola dimissione quoad torum et habitationem locutus fuisset, respondeo exinde magis patefieri Origenem non assignasse fornicationem sive adulterium uti causam solutionis vinculi coniugalis. Siquidem, si ita sensisset Origenes, facile ipsi fuisset sine ulla dubitatione in casibus sibi propositis licitam ostendere dimissionem ac separationem quoad vinculum, simulque notare discrimen quod interponitur inter solutionem a Christo concessam propter fornicationem, quae in hypothesi foret quoad vinculum, et separationem tantum quoad torum et habitationem, quam causae illae veneficii atque infanticidii expostulare videntur. Attamen Origenes, cum pro certo sumat non aliam a Christo assignari causam separationis quoad torum praeter solum casum fornicationis, ideo anceps animo haesit quoad alias causas.

Circa tertium dubium, quod nempe videatur Origenes animo pendens, num docuerit Christus, quod si quispiam praeter adulterium uxorem dimiserit, eam coniiciat in occasionem adulterii, responsio in promptu est: ideo Christus docuit ex Origene illum, qui dimittit uxorem praeter adulterii casum, eam coniicere in adulterii occasionem perinde ac per alias causas, quas vidimus ab eo commemoratas, quae se tenent potissimum ex parte viri, quia ipse iniuste illam ac sine causa dimitteret; sed si vir dimittat ob adulterium ab uxore patratum, non viro eam eiicienti, sed solius uxoris ita dimissae malitiae illa adulteria adscribenda forent, eo ipso quod vivente adhuc marito suo, a quo eiecta est, alteri nupserit; hoc enim in casu vir ex doctrina Christi immunis erit a flagitiis uxoris. Talem vero admittendam esse doctrinae Origenis interpretationem non obscure fatetur Tournelyus ipse, qui concludit quod Origenes « Aliunde agnoscat et fateatur, legem Christi esse, ut mulier vivente viro alteri non nubat, nisi velit esse adultera. »

Porro asserere, ut aliqui faciunt, Origenem per *legem Scrip-*

turarum *consilium* significasse, est violentiam inferre textui, ac immutare Origenis sententiam. Nec aliter se gerunt, qui autumant, Origenem illos perstrinxisse episcopos, eo quod ob alias causas quam propter adulterium mulieribus secundas nuptias permiserint. Nam ideo eos suggillat, quod fecerint contra expressam Apostoli doctrinam, iuxta quam mulier adultera est, quae vivente viro, cui alligata est usque ad eius obitum, fuerit cum alio viro, nulla exceptione facta (52).

Atque ut iam absolvam, quae ad Origenem spectant, dico ipsum quidem affirmare ob solam fornicationem licere uxorem, et quidem in perpetuum, dimittere; nunquam vero asserere uxori dimissae ob fornicationem licere alteri nubere, immo contrarium constanter adstruere iuxta catholicam doctrinam, cuius se assertorem et testem exhibuit (53).

§: VII.

De S. Cypriano.

De S. Cypriani mente non est quod ambigamus; etenim praeter quam quod nusquam affirmavit licere aliquando viro ita dimittere uxorem suam, ut possit alteram ducere, aperte quaecumque dissolubilitatis coniugalis vinculi causam excludit.

Et quidem in libro *Testimoniorum ad Quirinum*, in quo proficitur, se praecepta et sententias Scripturarum collegisse, cum pervenit ad exponendam Christi doctrinam circa matrimonium, eam paucis his verbis complexus est. « Uxorem a viro non recedere, aut si recesserit, inuuptam manere; Paulus ad Corin-

(52) Apposite Nat. Alexand. *Theol. dogm.* lib. II. *De matr.* prop. 2. ad haec quae sibi obiecit Origenis verba, resp. « Verum Origenes priscos illos episcopos » contra Scripturam permisisse ait, *dimissis coniugibus adulteris*, aliis nubere; vel permiserunt, id est impunitum reliquerunt, ob graviora mala vitanda, sed tamen non approbarunt. »

(53) Hac forte de causa Io. Gerhardus inter patronos divortiorum Origenem non recensuit. Insuper ex dictis elucet, quam falso affirmet Launoius, « quod » Origenes matrimonium propter adulterii crimen dirimi putet iuxta Scripturam. » Nam Origenes oppositum praecise docet.

» thios: iis autem, qui nupserunt, praecipio non ego sed Dominus, uxorem a viro non separari, si autem recesserit, manere inuuptam, aut reconciliari viro, et virum uxorem non dimittere (54). » Quibus ostendit omnem excludi solutionis vinculi causam, ac proinde ne meminit quidem clausulae exceptionalis de fornicatione, de qua apud Matthaeum.

Et haec ex Cypriano in rem nostram attulisse sufficiat, cum aliud quod ex ipso afferri solet testimonium depromptum ex libro *De disciplina et bono pudicitiae*, sit adscriptitium; hic enim liber ex operibus genuinis S. Martyris in criticis editionibus illius operum penitus eliminatur (55).

Caeterum quod attulimus ad institutum nostrum satis est, ut eum inter doctrinae catholicae adsertores et testes accenseamus, eo vel magis, quod adversarii ipsi aut pro causa sua omittant, aut vix quidem de S. Cypriani mente disceptent (56).

§. VIII.

De Lactantio.

Prolixior necessario erit disceptatio de Lactantio, quem adversarii omnes ad causam suam fulciendam adducunt; catholici vero circa eius mentem ancipites sunt, aliis ultro fatentibus ipsum dissolutionis coniugalis vinculi propter adulterium asserentem fuisse, aliis vero refragantibus. Promam candide, quae ex utraque parte proferuntur; quid deinde verisimilius censendum sit, exponam.

Itaque prius praemittamus necesse est quae scripsit *Divinarum institutionum* lib. VI. c. 23. « Haec sunt, inquit, quae ad

(54) Lib. III. n. XC. ed. Maur. Paris. 1726. pag. 526.

(55) Cf. ed. Maur. pag. II.

(56) Reipsa neque Gerhardus, neque Calvi aut Launoius eius mentionem iniiciunt. In pagellis vero theologicis Ulmiensibus 1811. recursus habetur ad vetus Caietani inventum, quod S. Cyprianus loquatur *in regula*.

» continentiam praecipuntur a Deo ; sed tamen ne quis divina
 » praecepta circumscribere se putet posse, adduntur illa, ut
 » omnis calumnia et occasio fraudis removeatur : adulterum
 » esse, qui a marito eiectam duxerit, et eum, qui *praeter*
 » *crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat.* Disso-
 » ciari enim corpus et distrahi Deus noluit (57) ; » sic in *Epi-*
 » *tome divin. institut.* cap. LXVI. rursus scribit : « Sed sicut
 » foemina castitatis vinculis obligata est, ne aliud concupiscat :
 » ita vir eadem lege teneatur, quod Deus ex viro uxorem
 » unius corporis compage solidavit. Ideo praecepit, non dimitti
 » uxorem, nisi crimine adulterii revictam, ut nunquam coniu-
 » galis foederis vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resolu-
 » tur (58). »

Haec quidem hoc de argumento Lactantius, ex quibus, ut
 innuimus, plerique contendunt, eum vere exceptionem, quae
 occurrit apud Matthaeum de vinculi coniugalis diremptione,
 accipere. Siquidem in priori textu aperte loquitur de uxoris di-
 missione in ordine ad aliam ducendam ; ait enim, *qui dimiserit*
ut alteram ducat, eum vero qui hac ratione se gerit, interve-
 niente adulterii crimine, rite id facere Lactantius pronunciat.
 Id magis confirmatur ex eo quod paulo ante illa sola divortia
 damnaverit, quae ex causa intemperantiae et libidinis fierent
 (59). Nec aliter dicendum de posteriori adducto textu, ubi idem
 auctor affirmat nunquam licere coniugalis foederis *vinculum* re-
 solvi, nisi quod perfidia, seu fidei coniugalis laesio iam rupe-
 rit.

Hi proinde fatentur hac in sententia Lactantium fuisse, ast
 non magni faciendam esse eiusdem auctoritatem, utpote illius,
 quem pronunciauit S. Hieronymus in superstitionibus gentilium
 refellendis solidiorem fuisse, quam in religionis christianae
 dogmatibus confirmandis (60).

(57) Opp. ed. Rom. 1757. pag. 278 seq.

(58) Eiusdem ed. 1758. pag. 502 seq.

(59) In eod. capite, segm. 15 seqq.

(60) Sic enim scribit S. Doctor de Lactantio « Lactantius quasi quidam flu-

Qui vero Lactantium a caeteris catholicae doctrinae adsertori-
 bus minime discrepare contendunt, diversimode id efficiunt.
 Nam sunt, qui censent, Lactantium ita scripsisse respectu ha-
 bito ad leges civiles, quae aetate illa contra ius naturale et divi-
 num alias nuptias viro dimittenti uxorem suam ob fornicatio-
 nem concedebant (61). At ex contextu contrarium apparet ; si-
 quidem ipse potius civilibus legibus opponit legem divinam.
 Alii autem forte probabilius arbitrantur, non aliud Lactantium
 adductis verbis significasse, quam quod Christus Matth. XIX.
 docuit, nempe non licere praeter fornicationem uxorem dimit-
 tere, quin tamen concesserit, uxore hac de causa dimissa,
 aliam ducere (62).

Nec desunt argumenta indirecta et directa, quae id suadere
 videantur. Indirecta quidem petuntur tum ex eo, quod nun-
 quam Lactantius in suis operibus vel insinuet aliquando licere
 propter adulterium ita dissolvi coniugium, ut fas sit aliam du-
 cere uxorem ; tum ex eo quod idem disserens de civilibus le-
 gibus comparatis cum lege divina omnimodam coniugii adstruat
 firmitatem, scribens : « Non enim, sicut iuris publici ratio
 » est (63), sola mulier adultera est, quae habet alium : mari-
 » tus autem, etiamsi plures habeat, a crimine adulterii solutus
 » est. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod est in
 » corpus unum, pari iure coniungit, ut adulter habeatur quis-
 » quis compagem corporis in diversa distraxerit (64). »

vius eloquentiae Tullianae, utinam tam nostra affirmare potuisset, quam
 facile aliena destruxit. « Epist. LVII. ad Paulinum n. 10. Opp. ed Vallars.
 tom. I. col. 524.

(61) Ita Iacobi in resp. ad Braun in op. cit. *Indissolubilitas vinculi matri-*
monial. Sect. II. cap. I. §. 6. pag. 76.

(62) Ita Nourry in *Apparatu ad Biblioth. maxm. Patrum*, tom. II. dissert.
 III. in Lactant. cap. 27. art. 5.

(63) Alludit ad *leg. Iuliam de adult.*, qua mulieri non permittitur in publico
 iudicio accusandi facultas, etiamsi propriam iniuriam adversus coniugem ex-
 postularret. Quod non solum Lactantius hic improbrasse videtur, sed etiam
 pseudo-Athanas. in *Quaest. ad Antioch. ducem* ad calcem opp. S. Athanas. ed
 Maur. tom. II. pag. 268. item Gregorius Nanzianz., Ambrosius aliique apud
 Cuiaccium eod. tit.

(64) Ibid. lib. VI. *Divin. institut.* cap. XXIII. n. 24 ed. cit. pag. 274 seq.

Directa autem desumuntur ex verbis ipsis Lactantii, quae, si attentius inspiciantur, duo significant: 1. nempe *adulterum esse, qui a marito eiectam duxerit*; 2. adulterum pariter esse eum, *qui praeter adulterii crimen uxorem dimiserit, ut alteram ducat*, quibus posterioribus verbis implicite significare voluit Lactantius, eum fore reum adulterii, qui fornicationis causa, ita dimittat uxorem, ut ducat alteram, eum vero innoxium, qui hoc in casu fornicariam uxorem tantummodo dimittat, quin aliam ducat. Quibus veluti digito indicat Matthaei testimonium XIX. 9. Sane hanc, nec aliam esse Lactantii mentem in obiecto loco, colligunt ex pericope, qua concludit, quod antea dixerat: *Dissociari enim corpus et distrahi Deus noluat*. Quae conclusio praepostera ac falsa esset, si, ut contendunt adversarii, Lactantius reipsa dissolvi quoad vinculum coniugium asseruisset ob adulterii flagitium. Congruit praeterea sententia Lactantii de sola dimissione quoad torum ob adulterium cum verbis, quae ex eo descripsimus: « Divina lex ita duos in matrimonio, quod est in corpus unum, pari iure coniunxit, » ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diversa » distraxerit. » Haec enim, cum generalia sint, nullam exceptionem admittunt, seu verius exceptionem omnem excludunt. Siquidem reipsa corporis compago in diversa distraheretur, data facultate ob adulterium alterius coniugis, alium aut aliam ducendi. Et haec quoad primum textum ex lib. VI. c. 23. *Divin. institutionum*.

Quoad alterum vero allegatum ex *Epitome* cap. LXVI. animadvertunt eruditi 1. verbum *resolvi*, quo utitur Lactantius in sensu christianae antiquitatis, haud posse accipi ad significandam veram quoad vinculum diremptionem coniugii, sed solum ad dissociationem designandam quoad habitationem et torum. Cuius rei exemplum proferunt ex conc. Foroiuliensi, quod iisdem pene verbis utitur ad solam dissociationem quoad torum significandam. Ait enim can. X. « Item placuit ut, *resoluto* » fornicationis causa iugali vinculo, non liceat viro, quamdiu » adultera vivit, aliam uxorem ducere, licet sit illa adul-

tera. » (65) Animadvertunt 2. in editione Florentina an. 1515. huius operis sic efferrī obiectum textum: « Praecepit Deus non » dimitti uxorem, nisi crimine adulterii devictam, et nun- » quam coniugalis foederis vinculum, *etsi perfidia ruperit*, » resolvatur (66). »

Quae quidem si ad invicem conferantur, patet longe verisimiliorem illorum sententiam esse, qui contendunt Lactantium de sola dissolutione quoad torum et cohabitationem esse locutum, in quorum sententiam et nos concedimus, utpote qui firmioribus argumentis fultivideantur. Quin etiam arbitramur, levius nimis nonnullos Lactantium inter contrariae doctrinae patronos recensere, eumque hac de causa deserere (67), cum nihil eos ad hoc cogat, quin potius plura suadeant eum inter assertores catholicae doctrinae adnumerare. Hinc Natalis Alex., vir in antiquitate enucleanda solertissimus, Lactantii auctoritate utitur ad adstruendam catholicam veritatem (68).

§. IX.

De Concilio Illiberitano.

Quatuor in hoc vetustissimo concilio (69) editi sunt de matrimonio canones; sunt autem VIII. « Item foeminae, quae nulla » praecedente causa, reliquerint viros suos et se copulaverint » alteris, nec in fine accipiant communionem. » IX. « Item fi-

(65) An. 791. celebrat. apud Harduin. *Acta concil.* tom. IV. col. 839.(66) In ed. vero Basileae an. 1532. alia habetur lectio, scilicet: « Et nun- » quam coniugalis foederis vinculum, *nisi ruperit*, resolvatur; » ubi deest *perfidia*. Cf. fol. 158. tergo.(67) Inter quos sunt Collet in *Tract. de matrim.* cap. V. n. 297. Liebermann. Zenger alique ex recentioribus apud Roskovány §. 123.(68) *Theolog. dogm.* lib. II. *De matrim.* prop. II. Cf. etiam Martorelli op. cit. pag. 519. seq. adversus Calvi. Nec non Fred. De Mendoza qui in can. IX. conc. Illiberit. late de Lactantio disserit, eumque strenue defendit. Cf. card. De Aguirre in *Collect. max. conc. Hisp.* tom. I. pag. 392 seq.(69) Anno iuxta card. De Aguirre 305. Nempe XIX. imp. Diocletiani, urgente adhuc persecutione. Cf. dissertat. *De tempore celebrati huius concilii*.

» delis foemina, quae adulterum maritum reliquerit fidelem, et
 » alterum ducit, prohibeatur ne ducat; si autem duxerit, non
 » prius accipiat communionem, nisi quem reliquerit, prius de
 » seculo exierit; nisi forte necessitas infirmitatis dare compule-
 » rit (70). » X. « Si ea, quam catechumenus reliquit, duxerit
 » maritum, potest ad fontem lavacri admitti. Hoc et circa foe-
 » minas catechumenas erit observandum. Quod si fuerit fidelis,
 » quae ducitur ab eo, qui uxorem inculpatae reliquit, et cum
 » scierit illum habere uxorem, quam sine causa reliquit; pla-
 » cuit huic nec in finem dandam esse communionem. » LXXII.
 » Si qua vidua fuerit moechata, et eundem postea habuerit
 » maritum; post quinquennii tempus, acta legitima poenitentia,
 » placuit eam communioni reconciliari; si alium duxerit, relic-
 » to illo, nec in fine dandam esse communionem: vel si fuerit
 » ille fidelis, quem accepit, communionem non accipiat, nisi
 » post decem annos, acta legitima poenitentia, nisi infirmitas
 » coegerit velocius dare communionem (71). »

Ex his canonibus deprehendimus, Patres Illiberitanos adver-
 sus leges Romanas, quae divortia passim permittebant (72), con-

(70) Paulo aliter hunc canonem refert card. De Aguirre, scilicet: « Item fide-
 » lis foemina, quae adulterum maritum reliquerit fidelem, et alterum duxerit,
 » non prius accipiat communionem, quam is quem reliquit, de seculo exierit,
 » nisi necessitas infirmitatis dare compulerit. » Omissis etiam verbis: *prohi-
 » beatur ne ducat, et si autem, nec non particula forte.*

(71) Apud Harduin. *Acta concil.* tom. I. col. 251. et 258.

(72) Cf. hoc de argumento Carol. Sigonius lib. I. *De antiquo iure Romano*
 cap. 9. Plutarch. in *Comparat. Romuli et Thesei*, atque in *Promblem. Rom.* cap.
 15. Item late de divortiiis ex iure Rom. agunt p. Gregor. lib. IX. *Syntagn. cap.*
 15. Hieronym. Magius lib. II. *Miscell.* 22. Cuiaccius ad tit. C. de *Repud.* et in
 Novell. 22. ut alios praeteream. Sane adhuc extant L. *Si quis mihi* 12. *De ritu*
nuptiar. L. *Nuptias* 50. in princip. I. penultim. §. *Uxor* ff. *Solut. matrim.* L.
Cum vir. 25. ff. ad Trebell. Quum vero mulier dimissa ex causa adulterii, pro-
 peraret secundas nuptias contrahere, ut effugeret adulterii accusationem L. *Si*
postulaverit 27 ff. ad L. *Iuliam de adult.* Martial. lib. I. epigr. 17. et lib. VI.
 epigr. 4. Ideo legibus cautum est, etiam nubente post divortium adultera ac-
 cusari adulterii posse L. *Adulter.* 29. ff. ad L. *Iul. de adult.* L. 3. Cod. Theodos.
 eodem tit.

stituisse inter Christianos eiusmodi vinculi dissolutionem nullo
 unquam in casu locum habere posse.

Etenim in can. VIII. perpetuae excommunicationi eas subie-
 cit, quae *nulla praecedente causa* reliquerint viros suos, seque
 alteris copulaverint. Ideo vero clausula illa interiecta est: *nulla*
praecedente causa, quod agatur de mulieribus, quae virum suum,
 quamvis infidelem reliquissent, ut alteris se coniungerent, quum
 vetitum illa aetate esset ab infideli recedere. Poterant autem esse
 causae, ob quas licite virum infidelem mulieres Christianae di-
 mitterent, ex. gr. si nolisset infidelis pacifice cum ea vivere,
 ac sine contumelia Creatoris; si ipse prius discessisset, si repu-
 dium uxori fideli dedisset. His causis demptis, si mulier ab infi-
 deli se separasset ad novas ineundas nuptias, utpote adultera,
 hoc canone gravissima poena plectitur (73).

In canone vero IX. omnino prohibetur, quominus fidelis foe-
 mina relicto fideli marito adultero, illo adhuc vivente, alteri
 nubat, sub perpetuae pariter excommunicationis interminatione,
 utpote adulterii rea, cum quoad vinculum prius adhuc coniu-
 gium perduret (74). Exinde itidem Patet Patribus Illiberitanis
 persuasum fuisse coniugia Christianorum ne in casu quidem
 adulterii dirumpi posse.

Quod vero spectat ad can. X. ommissa prima eius parte, quae
 agit de catechumenis, in altera parte eadem poena plectitur mu-
 lier illa Christiana, quae cum catechumeno, de quo supra, post-
 quam suam repudiavit uxorem, nuptias fecit, et non ignoravit
 priorem illam mulierem sine causa eiectam fuisse (75). Porro

(73) Cf. Albaspinæum in not. ad hunc can. ad calcem opp. Optati et Facundi
 Hermian. Lutetiae Paris. 1676. tom. II p. 111. nec non card. De Aguirre *Col-
 lec. maz. conc. hisp.* Romae 1695. tom. I. pag. 584 seqq.

(74) Notandum porro hic est, concedi a concilio mulieribus nubere viro adul-
 tero, cum quo vivente viro et legitimo marito, rem habuisset, quod nunc pro-
 hibitum est, accedente praevia promissione, ut ne quidem post mortem mariti
 mulier possit cum adultero suo nuptias legitimas facere, ob impedimentum
 dirimens ab Ecclesia postea constitutum, quod *criminis* vocatur.

(75) Cf. Albaspinæum in not. ad hunc canon. I. c. p. 112 qui profitetur hunc
 canonem esse intellectu difficilem.